

УДК 314.15.045:323.12

УДК 314.151.3–054.73

Прегледни чланак

Review article

Мирко Грчић**ПРОМЕНЕ У РАЗМЕШТАЈУ СТАНОВНИШТВА СВЕТА
УЗРОКОВАНЕ ГЕНОЦИДОМ И ЕТНИЧКИМ ЧИШЋЕЊИМА**

Извод: Услед геноцида и етничког чишћења неки народи су доживљавали праву демографску катастрофу. У раду су анализирани типични примери геноцида и етничког чишћења у историји цивилизације, тако да им се и узроци виде. Такође су представљени демографски губици на појединим територијама, услед ових трагичних догађаја.

Кључне речи: геноцид, етничко чишћење, депортације, становништво, демографске катастрофе

Abstract: Some nations have experienced the true demographic catastrophe because of genocide and ethnic cleansing. Typical examples of genocide and ethnic cleansing during the history of civilization with their evident causes are analysed in this article. Because of these tragic events, demographic losses on some territories are also represented.

Key words: genocide, ethnic cleansing, deportation, population, demographic catastrophes

Увод

Говорећи о становништву света не можемо заобићи велике промене у његовом размештају узроковане геноцидом и етничким чишћењем. Између ових екстрема је депортација (прогон) и масовни трансфер становништва. Заједничко за све те облике је уклањање непожељног становништва са дате територије. Резултат ових догађаја била је територијална хомогенизација и упрошћавање етничког мозаика појединих земаља и региона. Чишћење је примењивано не само на етничке групе већ и на мање групе, које се карактеришу заједничком религијом, расом или класом. Није свако уклањање становништва чишћење. Појам чишћења подразумева да је становништво уклоњено брзо и силом. Циљ овога рада је да прикаже размере демографских катастрофа изазваних овим трагичним догађајима. При томе треба имати у виду да поузданих података углавном нема, а апокрифне цифре о размерама тих злочиначких подухвата често су преувеличане или минимизиране.

Економски мотивисана чишћења у античко доба

Етничко чишћење као политика није нова појава. Неки примери су наведени у Библији. Вероватно су је започели Асирци. Скоро 4,5 мил. људи на освојеним територијама је расељено у доба Асурнасирпала II (883–859. п.н.е.) и Асурбанипала (669–627. п.н.е.). Обично је расељавана елита која је сматрана симболом колективног идентитета. На пример, већина од 27.290 Израелаца послатих у Гозан и Медину (садашњи Курдистан) 721. године п.н.е. који су били виша класа.¹ Они су се декларисали првенствено као обожаваоци Јехове или као становници државе Израел, или обоје, што значи да се њихова лојалност према Асирији није могла очекивати. Данас они би се могли назвати ”политички непоузданим”. Неовавилонско царство, које је постало највеће царство на Блиском истоку, наставило је политику Асирије. Када је Набукодоносор заузео Јерусалим 597. године п.н.е. око 10.000 државних и војних службеника, образованих људи и других грађана, је послато у Вавилон.² Чишћење је поновљено у ширем размеру 586. године п.н.е., после гушења антивавилонског устанка. Мидија је спровела један од најгрознијих геноцида у људској историји – тотално уништење Асирије и Вавилоније, које се одликовало акцијама тоталног етноцида на околним територијама – заједно са становништвом, културом и материјалним вредностима.

Отпор продору Хикса у Египат и Персијанаца у Грчку такође је узроковао велика померања становништва. Захваљујући Библији знамо више о Јеврејима него о другим етносима. Етничко чишћење је углавном имало за циљ уништавање елите, која представља носиоца колективног идентитета. У античкој Грчкој биле су борбе између монархије и ”демократије” (коју је представљала локална олигархија) унутар полиса. Партија која изгуби – монарси и њихови савезници, морали су да емигрирају. Обично, они су оснивали нови полис у ненасељеној земљи. То је била покретачка снага оснивања многих грчких колонија широм Медитерана и даље. Интраполисно политичко чишћење карактерише покрете становништва у предкласичној Грчкој. Оно је настало у посткласичном периоду почев од деструкције Олинтоса од стране Филипа Македонског, оца Александра Великог, у августу 348. године п.н.е. Сви преживели становници су продати у робље и град је разорен. То је било више економски него политички мотивисано. С друге стране, Олинтос је био водећи град у Халкидичкој лиги, био је политички противник у македонском суседству. Неки бивши Олинтјани су се касније вратили и обновили град (Аристотел, ментор

¹ Hall H., *The Ancient History of the Near East*, New York, Macmillan, 1935, p. 474.

² Bell-Fialkoff A., *Ethnic Cleansing*, Macmillan, London, 1996, p. 7.

Александра Македонског, био је из Олинтоса) и неговали своје субетничке културне карактеристике. Трагедија Олинтоса није само изолована епизода. Чињеница је да су Грци створили посебан термин за то: *андраподисмос*, који комбинује значење депопулације и заробљавања, и који се надовезује на модерни концепт чишћења. Један пример андраподизма је доживела Теба у септембру 335. године п.н.е. Њу је уништио Александар Велики. Теба је била велики центар отпора ширењу македонске хегемоније у Грчкој. Када је град, после жестоког отпора, освојен, око 6.000 Тебанаца је поклано, а других 30.000 је заробљено. Град је разорен и заробљеници су распродати за енормну суму од 440 талената.³ То је пример политичке и економске мотивације, типичне за антички свет: деструкција демографске базе политичког противника доводила је до материјалних прихода.

Економски мотиви пренети су из Грчке у Рим. Свака Римска победа слала је хиљаде заробљеника на тржишта робова широм републике и касније империје. Тако, на пример, освајање Агригентума на Сицилији 202. године п.н.е. произвела је око 25.000 заробљеника, а рат у Грчкој 167. године п.н.е. 150.000 робова. Марије је заробио око 90.000 Теутонаца и 60.000 Цимбријанаца (Кимбра), после чега се овим другим затире сваки траг. Цезар је написао у његовом *De Bello Galico* да је продао 53.000 робова. ”У време кад је ретко које племе прелазило 100.000 то је етничко чишћење *par excellence*.”⁴

Економска мотивација је појачана експанзијом латифундија (великих поседа) у II веку п.н.е. Ратови против Картагине су изазвали масовно регрутовање; мушки грађани између 17 и 46 године старости су служили 16 или чак 20 година у војсци. Између 200. и 168. године п.н.е., око 47.000 Римљана је отписано за дуги период времена. Италици и Грци из Јужне Италије заједно су бројали око 130.000. Ветерани су већином постајали фармери или ситни поседници. Обједињавањем поседа настајале су латифундије, за које је био потребан велики број робовске радне снаге. Тако је експанзија латифундија повећавала потражњу робова на тржишту. Стога су римска освајања била не само политички мотивисана него и економски профитабилна. Та два мотива су била на делу у уништавању Коринта и Картагине 146. године п.н.е. и поковања Јудеје 66–70. и 132–35. године п.н.е., што је резултирало премештањем и заробљавањем хиљада Картагињана, Јевреја и Грка, и ефективно чишћење ових земаља у великој мери од аутохтоног становништва. Коринт је био главни град Ахајске лиге, значајна лука и тврђава која је контролисала прилаз Пелопонезу. Од 150. године

³ Green P., *Alexander of Macedon*, Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1999, p. 45.

⁴ Bell-Fialkoff A., *Ethnic Cleansing*, Macmillan, London, 1996, p. 7.

п.н.е. он је постао водећи у антиримском отпору у Грчкој. После освајања града 146. године п.н.е. Римљани су разорили град и продали све преживело становништво у робље. Те исте године, Рим је разорио Картагину. После пораза у Другом пунском рату (Картагињани су били пореклом Феничани које су Римљани називали Пуни), Картагина се опоравила. Штавише, она је поново прелазила границе Нумидије, клијента Рима. Конфликт је ескалирао у отворени рат током кога су Римљани ступили на страну свог клијента. Опсада Картагине трајала је три године. Када је завршена, град је разорен, а преживело становништво послато у робље.

Слично чишћење, али ширег размера, догодило се у Јудеји после великог Јеврејског рата 66–70. године н.е. и гушења Бар Кохба устанка 132–35. године н.е. У гушењу те последње искре Јеврејске независности, Римљани су разорили 985 градова и села, 50 утврђења, и побили око 580.000 људи. Многи други су помрли од болести и глади, и многи су послати у ропство тако да је цена робова опала као за коње. Коначан резултат је драстична депопулација земље, услед великог чишћења које је превазишло сва претходна чишћења. Али Римљани нису само чистили, у првом Митридатовом рату у Малој Азији 88. године п.н.е. они су били почишћени. Током његове инвазије на Римску територију, Краља Митридат VI од Понта охрабрио је азијске дужнике да убију њихове римске зајмодавце. У масакру је страдало око 80.000 Римљана, Италаца и Грка и њихових трговачких представника. Тај масакр је био економски мотивисан, али је изведен по етничком принципу.

Наведени примери чишћења становништва у античком добу у Асирији, Грчкој, Риму, показују да је чишћење имало стратешко-политичке разлоге (осигуравање поседа у новоосвојеним територијама) или економске мотиве (профит од продаје робова), или обично, оба. Тада је настао важан догађај – појава хришћанства. Његове заповести, посебно ”не убиј” с демографског гледишта можемо тумачити као апсолутну забрану свих облика геноцида.

Религијска чишћења у средњем веку

У средњем веку облик чишћења се променио – на удару су се нашле религиозне мањине више него покорено становништво. После колапса Рима, хришћанство је опстало и постало значајан елемент западне цивилизације. Религија је заменила државу. Подела Европе, Медитерана и Блиског истока, између два културна и религијска блока - латинског и византијског хришћанства и ислама – иде у правцу цивилизацијског и религијског конфликта. Цивилизацијски конфликт није био непознат ни у старом свету: ратови Грка против Персијанаца могу се тумачити као ратови између две цивилизације. У IV веку у сасанидској Персији не-зороастријанци

су били изложени масовном прогону. Ипак, тек доласком средњег века та врста конфликта постаје доминантна: прво, када исламски Арапи угрожавају хришћанску Европу, када хришћани врше контранапад крсташа, и када муслимански Турци нападају Европу од XIV до XVII века. Религиозне мањине, које су у конфронтацијама ове врсте остајале по страни, биле су оптуживане и сумњичене као пета колона, као опасна мањина, и зато биле први кандидати за чишћење. Етничко непријатељство није потпуно нестало. Сваки религиозни блок имао је неке унутрашње конфликте, праћене масакрима и чишћењем. На пример, масакр Данаца који се догодио 13. новембра 1002. године у Енглеској, по тајним инструкцијама краља. Англо-Данци, чије су породице живеле у тој земљи генерацијама, неке од IX века, су побијени само зато што су Данци. То је типичан геноцид. Тачно 300 година касније, 1302. Фламанци из Брижа масакрирали су све Французе који су живели или боравили у граду. Французи су такође масакрирани на Сицилији 1282. године, у устанку против Карла I Анжујског, познатом као Сицилијанско повечерје. Фламанци и други страни ткачи су се нашли на удару у Енглеској 1344. и у устанку Вата Тајера (Wat Tyler) 1381. године. Прогони Германа из Бохемије су достигли врхунац током хуситског периода. Ипак, етницитет је играо секундарну улогу у средњовековним чишћењима, религија је имала превагу. Цивилизација се делила између верника и неверника, с тим што су неверници увек били на мети за преобраћање или чишћење. То гледиште можемо запазити у муслиманској подели света на "краљевство ислама" и "краљевство рата" (цихада). То значи да краљевство рата треба да буде претворено војном силом, у краљевство ислама. Током велике арапске експанзије од VII–IX века, пагани који су одбијали конверзију били су масакрирани. Хришћани и Јевреји су обично поштеђивани (иако не увек, као у масакрима Јевреја у околини Медине), али су добијали статус другоразредних мањина.

Јевреји су опстали као мањина и у хришћанском свету, иако су били изложени религиозном чишћењу. Први велики пример масовног злочина са намером чишћења датира од Првог крсташког рата 1096–99. године. Масакри су почели још од Руана, преко долина Рајне и Мозела, настављени у Прагу и Мађарској, да би кулминирали у општем масакру нехришћана у Јерусалиму. Прогони су били чешћи метод чишћења него масакри. Први случај те врсте у средњовековном хришћанском свету је прогон Јевреја са Крима, када је византијска армија заузела полуострво (до тада под хазарском влашћу), 1016. године. У западној Европи пионир прогона Јевреја био је Париз, 1182. године Енглеска је 1290. прогнала око 16.000 свог јеврејског становништва. Енглески пример је следила Француска 1306. и Прованса 1394. и 1490. године. У централној Европи прогони Јевреја трајали с прекидима све до Другог светског рата. Велике прогоне Јевреја предузела је Шлезија 1159, Мађарска 1349–60, Аустрија 1421, Литванија

1445. и 1495, Краков 1494. године. Ипак, најпознатији и највећи прогони су они у Шпанији 1492. и Португалији 1497. године, који су послали мноштво избеглица (процене се крећу од 50.000 до 250.000) у свим правцима.⁵ Иберијско чишћење је касније било усмерено на муслиманску мањину. Овом чишћењу је претходила дуга историја анимозитета, као консеквенца *реконквите* – борбе за ослобађање Иберијског полуострва од муслиманске власти, од VIII до XV века.

Јевреји су такође били изложени масакрима. Један од првих догодио се широм Иберије 1391. године. Шпанска инквизиција је успостављена 1481–83. године и у првих 12 година њеног постојања осудила око 13.000 конвертита (преобраћених) за тајну праксу јудаизма. Сви Јевреји који су избегли конверзију су прогнани 1492. године. Десет година касније иста судбина задесила је шпанске муслимане, али они нису потпуно очишћени као Јевреји зато нису били тако високо урбанизовани. Муслимански прогон је захватио претежно урбану елиту и средњу класу (трговце, занатлије). Рурални муслимани посебно у изолованим подручјима су већином опстали али су покрштени 1526. године. Као и Јевреји, Морисци (*Moriscos* – преобраћени муслимани, Маври) су били изложени инквизицији и после неуспеле побуне (1568) прогнани 1609–14. године. У то време их је било у Шпанији око 275.000–300.000. Марани (*Marranos* – преобраћени Јевреји) нису масовно прогнани као Морисци, зато што су били високо дисперзивна популација понекад помешана са ”старом” хришћанском већином, али су дошли под удар инквизиције. Ови ”Нови хришћани” су били изложени погрому у време Ускршње недеље 1507. године у Лисабону. Многи Марани су спаљени на ломачама, од којих је последња била на тргу у Лисабону 1755. (спаљивање на ломачи за друге осуђенике је настављено до 1790).⁶

Такође, ”црна смрт” како су називали страшну кугу, која је харала у Европи од 1348–1351. године, уништила је више од половине тадашњег становништва Западне Европе. Пошто је неки Балавигнус, после мучења ”признао”, да су он и неколико других Јевреја припремили отров из смесе хришћанских срца, паукова, жаба, гуштера, људског меса и освештаног хлеба и потом ту смесу у виду прашка бацали у бунаре, из којих су хришћани узимали воду, у Западној Европи покренут је први, организован на државном нивоу, талас антисемитизма и уништавања Јевреја (потпуно је било уништено јеврејско становништво Аугсбурга, Виртемберга, Минхена, Горње Рајне, Фрајбурга, Мајнца, Келна, Ерфурта, Кремса, Франкфурта,

⁵ Eban A., **My People. The Story of Jews**, N. Y., Behrman House and Random House, 1968, p. 170.

⁶ Gilbert M., **According to Stanley Payne, the last execution for heresy occurred in 1826**. P. 47. Cfr. Bell-Fialkoff A., **Ethnic Cleansing**, Macmillan, London, 1996.

Хановера и Брисела).⁷ Касније је утврђено да кугу преносе мишеви и бухе, а не Јевреји.

Принудна конверзија игра значајну улогу у религиозном чишћењу и елиминисању религиозних мањина. Шире практикована од Арапа у време почетних освајања у VII и VIII веку, присилна конверзија неверника периодично је вршена у муслиманском свету, као у Тунису 1146. године. У том периоду Источни свет је поднео три цивилизацијско-демографске катастрофе: то су освајања Џингис Кана, Тимура и Великих Могула. Персија такође има дугу традицију присилне конверзије, од којих је најранија била 430. (када је преовлађивао зороастризам), а последња 1838. године.

Кроз историју Византија је доживела неколико великих конверзионих кампања, 640, 721, 873. и 930. године и у Европи, где је она била усмерена против Јевреја, таквих конверзија је било много: 591. у Марсељу и Арлесу, 629. у Паризу, 1010. у Лимонжу, 1146. у Шпанији, 1407. у Кракову, 1331. у Тулузу, 1543. и 1783. у Риму – то је само почетак листе.

Религиозно чишћење било је усмерено не само напоље, против других религија, него и унутра, против јеретика који имају неке девијације од ”правог пута”. У католичкој цркви је постојала инквизиција од 1198. до 1835. године, од које је страдало око 12 мил. људи у Европи. Не може свако религиозно прогањање бити класификовано као чишћење, није сваки погром био масакр, и није свака репресија резултирала чишћењем. Да би неко уклањање популације са неке територије било квалификовано као чишћење, оно мора бити мотивисано неким идеолошким карактеристикама уклоњеног становништва. Репресија албигојске јереси у јужној Француској у XIII веку, праћена масакрима, има ознаке чишћења, док лов на вештице у XVI и XVII веку вероватно нема, зато што немамо доказе да је добро дефинисана популација вештица тада постојала. Великим делом, вештице су недужне жене, старије, које су жртве антивештичје хистерије. Иако нема сумње да су појединци практиковали вештичарење, вештице као категорија постоје само у народној машти. Иако лов на вештице има неке паралеле са прогоном мараноса и морискоса у Шпанији и Португалији, прогони појединаца и непостојећих удружења не представљају чишћење, чак и ако је кроз њих јасна интенција религиозног чишћења.

Са појавом реформације, база за чишћење у Европи почиње да мења деноминацију. Религиозни ратови у Француској (1562–98) и Немачкој (1544–52. и 1618–48) воде у масакр и прогоне католика и протестаната. Добро познати пример је ноћ Светог Вартоломеја – масакр Хугенота у Француској 23–24. августа 1572. године. Такође, пустошење протестантског Магдебурга у мају 1631, током којег је око 20.000 протестаната лише-

⁷ Римашевская Н. Н., Галецкий В. Ф., Освянников А. А. и др., **Население и глобализация**, Наука, Москва, 2002, с. 176.

но живота. На другом крају Европе, Козаци под вођством Богдана Хмелницког, претежно православни Украјинци, извршили су постепени масакр католичких Пољака и Јевреја за време антипољског устанка, од 1648. до 1654. године.

Ови примери показују да је постојала тенденција наметања религиозних догми и хомогенизације у хришћанском и муслиманском свету у средњем веку. Ове тенденције нису политички артикулисане, али је језик религије коришћен у политичким борбама и дискусијама. Миром у Аугсбургу 1555. установљен је принцип *Cuius regio eius religio* (владар одређује религију). Другим речима, владар има последњу реч у религијским стварима у његовој држави, и сваки субјект мора прихватити његову религију или добити дозволу. Тако је установљен принцип религијске хомогености у политичком ентитету, који је био угаони камен модерног тоталитаризма. Ко не жели да прихвати веру, мора имати дозволу или бива почишћен. ”Тако је мир у Аугсбургу мајка модерног чишћења.”⁸

Ово доказује да модерна појава чишћења потиче од средњовековне дихотомије религиозне чистоће/нечистоће. Нечистоћа, као што је била манихејска дихотомија, била је прогањана. Такође национализам, са његовим јаким месијанским компонентама, показује неке тенденције у правцу (само)чишћења и (само)пурификације. Тај принцип није елабориран до почетка XVI века, када се појављује после консолидације централизоване државе у западној Европи – Енглеске, Француске, Шпаније, Португалије – у другој половини XV века. Организована религија увек је била високо политизована. То подразумева да су ране модерне државе користиле религију за свој успон. Из религије изводе примарни идентитет друштва и појединца, то је био императив за усаглашавање становништва са државом и религијом. Средњовековно схватање религијске чистоће/нечистоће трансформисано је под утицајем политичких борби и религијских ратова у политички принцип. Тако је рођено модерно чишћење.⁹

У периоду између 1530. и 1730, чишћење има религиозну боју, и ако има етничку компоненту она је увијена у религиозне термине. У овој раној фази је шпански прогон око 175.000 протестаната у доњим земљама крајем XVI века, и католичка контрареформација у Бохемији пола века касније, која је преместила око 150.000 протестаната (у популацији од 2,5 милиона). У религиозни тип спада и опозив Едикта из Нанта 1685, који је укинуо легалну заштиту и толеранцију француских протестаната, што је изазвало прогон хиљада хугенота у протестантске земље. Тим опозивом краљевска влада је желела само-чишћење и елиминацију не-католика, који су били религиозна мањина. Ипак, упркос опозиву и дискриминацији, ни-

⁸ Bell-Fialkoff A., **Ethnic Cleansing**, Macmillan, London, 1996, p. 16.

⁹ Ibid, c. 17.

су предузете оне мере, као приликом прогона Јевреја из Шпаније током 1492. године.

Јасније етничке компоненте можемо наћи у масовном прогону ирских католика из Алстера. Колонизације Алстера – насељавање протестаната на земљу конфисковану од католика – почела је 1609. али је ухватила маха тек 1641. године. Сукоби и куга су затим уништили око половине становништва Ирске. Већина преосталих ирских католика је прогнана из Алстера, као и енглески и шкотски насељеници, сви листом протестанти, су досељени. До 1688. године око 80% ирске земље су запосели протестанти. Разлог за такву грубост није био само идеолошки него и стратешки: ирски католици су били база католицима Шпаније и Француске за операције против Енглеске. Ту су и други фактори, као што је кромвеловска борба против ројалиста и економски ефекти од продаје земље за добру цену протестантима из Енглеске и Шкотске. Иако је то био религиозни прогон, он се може још квалификовати као прво етничко чишћење у модерно доба. Велика глад у Ирској 1845–48. године и велика емиграција такође су изазвали демографску катастрофу у овој земљи. Сиромаштво је убило милион Ираца и послало други милион преко океана. После почетног пада број становника је опао од око 8 мил. на мање од 5 мил., и остао стабилан до 1960. године.

Последње религиозно чишћење великих размера догодило се 31. октобра 1731. године у католичкој бискупији у Салцбургу (Аустрија) кад је преко 20.000 протестаната, претежно лутерана, остало без дозволе и прогнано.

Превласт Арапа и Турака у Северној Африци и на Блиском истоку, као и крах теутонског "nach Osten", преусмерили су интерес Западне Европе на трансатлантску експанзију, која је била катастрофална за домнородачко становништво. Религиозни, мисионарски аспект колонизације Америке одиграо је позитивну улогу у заштити домнородачког становништва. Сматра се да је папска була Климента VII (1537) у којој су Индијанци проглашени за људе (које треба преобратити у хришћанство), спасла животе милиона људи у Латинској Америци, док су их протестанти у Англоамерици немилосрдно уништавали. Да се бела раса налазила под утицајем не хришћанства, него ултранационалистичког (као древна Асирија) или отворено антихуманог (као Трећи рајх) идеолошког система, онда би домороци били уништени по схеми, по којој су Асирци уништавали околне народе (а потом и сами били уништени од Мидије). Други фактор који је донекле штито домороце био је меркантилно-економски. Тежња беле расе ка економском профиту (локално становништво као и увезено црначко, морало је радити у рудницима и плантажама) уз хришћански етички кодекс, превладала је над тежњом да се уништи друга људска заједница. То је био узрок превоза око 20 мил. робова из Африке.

Чишћења домородачког становништва у колонијама

Постепена анихилација, потискивање и асимилација америчких Индијанаца у Америци током 250 година, од 1630. до 1880, не сматра се чишћењем или геноцидом, зато што наводно није било великог плана, планиране политике деструкције дириговане од стране владе, изузев неких масовних покрета у XIX веку. Американци то тумаче као споро напредовање белих досељеника; "Европљани" су уништавали домородачко становништво на територији обе Америке, које су 4 пута надмашивале по величини европски континент. Франкофонски Акадијанци у Канади били су етнички почишћени. Такав прогон је резултирао из исхода рата између Енглеске и Француске у Северној Америци, 1755. Енглези су победили, а Акадијанци су одбили да дају гаранције за лојалност енглеској круни. Уследила је депортација која је завршена 1763. године. Око 5.000 од укупно 13.000 становника пресељено је у резервате. Кад је Акадија била очишћена, досељено је око 12.000 англофона из Енглеске и Америке. Други период чишћења Акадије је трајао приближно од 1750. до 1900. и примењиван претежно на не-белачку популацију, углавном Индијанце који су депортовани у САД.

Први велики прогон Индијанаца спонзорисан од владе је резултат комплексног уговора између Џорџије и федералне владе у априлу 1802. године. У њему Џорџија уступа њене западне земље федералној влади, а за узврат влада обећава да ће укинути индијанско власништво над земљом унутар државе. Кохабитација две расе је укинута зато што "цивилизован човек не може да унапређује док дивљак квари". Притисак на индијанско становништво је интензивирао 1820, што је узроковало побуну Чероки нације. Они су 26. јула 1827. прихватили устав, модификован од стране САД, који проглашава да су Чероки суверена и независна нација и субјект за споразуме између трећих страна. Али мир на папиру није заштитио Индијанце. Следеће године Џорџија је поделила индијанску земљу на територије и 1830. проширила своју јурисдикцију над њима. И тада Федерални акт о пресељењу из маја 1830. уводи легалну праксу чишћења. Пресељавање је било брутално. Ова депортација је послужила као модел за друго пресељење Индијанске популације из Канзаса 1854. и Оклахоме 1880. године. Кинези су такође били мета чишћења из Хумболт Каунти у Калифорнији 1885. и градова на пацифичкој обали крајем 1870. године. Ови прогони су поновљени 1885. у Такоми, Сиетлу и многим другим местима, и били су расно мотивисани.

Прогони мормонске заједнице почетком 1830. били су религиозно мотивисани. Мормони су се најпре појавили у Мисурију. Несагласност у филозофији, општем погледу на свет и начину живота, водили су до сукоба између мормона и њихових не-мормонских суседа. У лето 1836. мормо-

ни су ”затражили” дозволу за Клај Каунти (Мисури). Њихов захтев је ”одбијен”. Тензије и сукоби међу заједницама су навели гувернера Мисурија Лилбурна Богса да 26. октобра 1838. донесе одлуку да Мормони морају бити ”почишћени” или одстрањени. Њих 17 је убијено четири дана касније у Хурис Милу. Тада Мормони одлазе у Илионоис.

Аустралија је такође била сцена великих прогона који граниче са геноцидом. Енглески капетан Филип довео је 26. јануара 1788. године у Сиднејску луку 11 бродова са осуђеницима, и тиме поставио основе колонизацији Аустралије. Као и у Америци први контакти између Европљана и Аборицина су били већином пријатељски. Односи су погоршани када су досељеници почели излазити изван простора својих првобитних насеља. ”Shootin abos” (лов на људе) постаје спорт, практикован обично суботом, у којем је локална полиција такође узимала учешће. Ови масакри су се ширили. Понекад су Аборициним давали затровану храну са арсеником, да би очистили терен за градњу фарми за овце. Прави геноцид је извршен на Тасманији, где је између 2.000 и 3.000 Аборицина уловљено и убијено. Око 200 који су преостали је депортовано на острво Флиндерс, где је већина њих помрла. Последњих 16 су касније враћени на Тасманију, а последњи од њих је умро 1876. године. Иако је закон о заштити Аборицина донесен знатно раније, тек 70-их година XIX века различите аустралијске државе почињу да га примењују. Аустралијска влада је тек 1951. створила Департамент за домородачка питања, 1964. је проширила Акт о социјалној заштити и на њих, чиме су фактички признати као грађани, а у попису становништва 1967. први пут су укључени у људску популацију. За домородачко становништво Америке посебно су биле погубне епидемије које су донели Европљани. Аутохтони Американци су се показали, услед чисто физиолошких особености, апсолутно неприлагођени за алкохол и низ специфичних болести, које су карактеристичне за људе беле расе, у првом реду богиње. На пример, ако је међу европским становништвом смртност црних и жутих богиња се колебала у интервалу 10%, то је домородачко становништво Новог Света губило од те болести од 80–90% становништва.¹⁰

На Новом Зеланду је уговор из Ваитанге, склопљен 1840. између поглавица Маора и краљице Викторије, гарантовао племенима ”пуно, искључиво и неотуђиво поседовање њихове земље”. Уговор је ипак пропао почетком рата између Маора и Британаца. Кад је он завршен, 1865, Влада је конфисковала чак око 3 мил. акри маорске земље (нешто од тога је касније враћено) и потиснула нека маорска племена, али то је ипак била више отимачина него етничко чишћење. Било је такође отимања и продаје црначког становништва Африке, великих размера, али мотив за то није било чишћење већ трговином робљем.

¹⁰ Ibid, с. 177.

Чишћења националних мањина у XX веку

После 1900. године, дешавали су се не само прогони него и комплетна анихилација непожељне популације у циљу стварања једнонационалних држава. Прва земља која је применила комплетно чишћење је Отоманска Турска. Основали су је Турци Османлије крајем XIII века, достигла је зенит у XVI и XVII веку, а почела опадати у XIX веку и постала "болесник Европе на Босфору". На тржишту робљем у Константинопољу главни трговци су били кримски Татари. Мултиетничка популација старе Турске била је подељена на различите "милете", базиране на религији – свака религија и вероисповест су чинили милет. Грчка је монополисала православне хришћане, не само Грке него и Бугаре, Румуне и друге. Напредовањем Грка све до високих положаја турске администрације, крајем XVIII века, изгледало је да они могу преузети цео државни апарат отоманске империје и чак обновити византијску империју. То показује да је Турска око 1800. била релативно толерантно друштво које је прихватило религиозни и етнички диверзитет њеног становништва. Зашто је онда, сто година касније, ланчано дошло до кампање чишћења против Јермена, либанских хришћана, несторијанских хришћана, анатолијских и понтијских Грка, Курда и неколико других мањина?

Одговор на то питање је у транзицији од мултиетничке империје до националне државе у веку национализма. Турска није усамљен пример у том болном процесу. Аустрија, Немачка и Русија такође су ишле тим путем. Када је доминантни империјални етнос претежно дефинисан по династичким и/или религиозним обележјима, редефинисао себе као национални ентитет, као етничку групу у контексту мултиетничке империје. То је праћено тежњом за елиминисање или коначну неутрализацију конкурента, укратко за етничком чистоћом. То је изазивало повратне реакције и повећавало тензије. Како се циклус репресија и револта појачава, то ствара фаталну поларизацију и перманентно отуђење. Пре или касније, империја се распада. Две европске империје (Аустроугарска и Немачка) и две евроазијске (Руска и Турска), које су опстале до 1900, доживеле су крах 1917–18. године. Пuteви свих империјалних етноса су постепено дивергирали. Аустрија је смањена и оживела као мала, етнички и религиозно хомогена република. У даљем процесу она је још "произвела" Хитлера и нацизам, унутар ширег немачког контекста. Немачка је пропала покушавајући да се редефинише као расни ентитет предодређен за светску хегемонију, затим пропала још једанпут и била реорганизована од Савезника као демократска земља. Русија је такође себе редефинисала, као класно базирани ентитет, и чак обновила империју уводећи нову борбу, месијански комунизам. Нова империја је трајала 70 година и опет пропала 1989–91. године. Само сада Русија тежи да заврши транзицију у нација-државу, коју су друге империје завршиле много раније.

Турска је себе редефинисала као нову етничку нацију на уској османској етничкој бази. Империјална и пантурска идеја биле су неуспешне; примењена је само идеја ”мале Турске”. Етнорелигиозне мањине у Турској сматране су опасним, посебно Курди и сви хришћани. Турска се за 30 година, од 1894. до 1924, постепено очистила од њених етничких и религиозних мањина. Једина преостала бројна мањина су Курди. Нису сви масакри и прогони у отоманској Турској организовани од власти. ”Масакр јаребица” (тако назван зато што је проистекао из сукоба око јаребица) арапских хришћана од Друза 1841. године, у којем је Либан запао у сукобе локалних заједница. Али масакр из 1860. био је веома јако чишћење, са учешћем локалне турске администрације. За месец дана побијено је 11.000 хришћана, 4.000 је помрло у збеговима и око 100.000 је прогнано. Многи градови и села су комплетно очишћени од бивших хришћанских становника. Пошто влада није спречила масакре (чак су и трупе некад учествовале) муслимани у региону су дошли до закључка да султан има тајни план да очисти државу од неверника. Охрабрени, муслимани из Дамаска су напали на локалне хришћане 9. јула 1860. године, и побили близу 5.500 људи. Многа села у региону Палестине су примила ислам, као једини начин да избегну смрт.

Јермени као хришћанско становништво подељено између Турске и Русије, симпатисало је Русију и очекивало њену заштиту. Турска влада је направила програм за насељавање муслиманских Курда у јерменским областима, и подстицала конфликте између те две заједнице. Године 1894–96. избио је прави рат између Курда и Јермена у који се умешала и турска војска, да их раздвоји, а у ствари да помогне Курдима. Укупне жртве на јерменској страни процењене су на око 200.000 или 8% укупне јерменске популације у Турској.¹¹ То је био тек прелудијум у касније брутално чишћење. У познатим догађајима 1915–16, депортације (углавном у Сиријску пустињу), смртоносни маршеви, глад и убиства узроковали су смрт око 1,5 мил. Јермена и чишћење око 90% јерменске етничке територије у Турској од јерменског становништва. Више антијерменских погрома догодило се 1918. године у Бакуу, Шуши и широм Азербејџана под турском окупацијом. Само у Бакуу је убијено 30.000, других 32.000 је помрло у Шуши, главном граду Карабаха.

У Отоманској Турској током Првог светског рата чишћени су и масакрирани не само Јермени, него и хришћански несторијаци и јакобити, као и маронити у Либану. То сведочи да је турска влада сматрала мањине као етно-религиозни, а не чисто етнички проблем. Када су арапске земље са великом хришћанском популацијом – Египат, Ирак, Либан и Сирија – стекле независност, муслиманска већина у овим земљама подвргла је све

¹¹ Lang D. M., *The Armenians*, Unvin Paperbacks, London, 1988, p. 10.

мањине, не само хришћане, различитим облицима притисака и дискриминације. Пошто су постали грађани другог реда, хришћани емигрирају. Заједница либанских хришћана је у грађанском рату 1975–93. ограничила део територије у северном Бејруту.

Чишћење мањина у Турској настављено је и после Првог светског рата, када су се на удару нашли анатолијски и понтијски Грци. Они су дошли на ред почетком 20-их година XX века, када је Грчка послала експедициони корпус (у мају 1919) да окупира претежно грчку Смирну и њену околину, и предухитри Италију која је претендовала на турску територију насељену анатолијским Грцима. Експедиција је погрешно проценила да Турска због ратних губитака није борбено способна, и да ће јој у случају да ствари крену низбрдо притећи у помоћ западни савезници. Експедиција је била кобна. Ататурк је организовао контраофанзиву у августу 1922. Турци су заузели Смирну 8. септембра и масакрирали тога и следећег дана око 30.000 хришћана, претежно Грка. Савезнички бродови, укотвљени на сигурној дистанци, нису интервенисали.¹²

Размена становништва између Грчке и Турске уследила је после дебакла у Смирни. Размењено је приближно 1,1 мил. анатолијских Грка из Турске за 380.000 муслимана из Грчке. Грци су насељени претежно у егејској Македонији. Око 300.000 Грка је остало у и око Константинопоља, али њихов број постепено опада због емиграције и асимилације. Жестоки антигрчки протести у Истамбулу 1955. године задали су велики ударац грчкој заједници у граду. Данас је у Турској преостало око 130.000 Грка и 150.000 Јермена.¹³ Последња отоманска мањина су Курди. У XIX веку турска влада је користила муслиманске Курде да разбије етничку кохезију јерменских територија. Када се Турска редефинисала као национална држава, Курди нису више муслиманска браћа него неугодна етничка мањина коју треба асимилovati или је се некако отарасити. Антикурдска кампања почела је још 20-их година XX века, и с прекидима траје и данас. До недавно њихов језик се није учио у школама, њихов етницитет је негиран, и чак званично име је промењено у "Планински Турци". Курди су такође били изложени етничком чишћењу у Ираку, последњи пут 1991. током завршне фазе рата у Персијском заливу.

Још један пут су Грчка и Турска размениле ударце 1974. године, на етнички мешовитом Кипру. Овде су старе етничке тензије и националистичка пропаганда кулминирале у изненадном про-грчком покрету, турској инвазији, и подели острва на грчки јужни и турски северни део. У том процесу око 180.000 кипарских Грка је избегло из северног у јужни, и хиљаде кипарских Турака из јужног у северни део и у британску базу Епи-

¹² Bell-Fialkoff A., *Ethnic Cleansing*, Macmillan, London, 1996, p. 26.

¹³ Бромлей Ю., *Народы Мира*, Москва, Советская энциклопедия, 1988, с. 555.

скопи. Неколико хиљада Грка је остало да живи у северном делу, али се нису одржали у непријатељском етничком окружењу. Данас у северном делу живи само неколико стотина Грка, а у јужном делу неколико десетина Турака.

Руски национални препород је ишао другим правцем. Руска национална идеја појавила се у XIX века, углавном под утицајем Руса повратника са Запада. Када је Димитрије Уваров, министар просвете, дефинисао Русе 1832. године, он је изабрао формулу инспирисану средњовековим француским диктумом *un roi, une foi, une loi* (један краљ, једна вера, један закон; врсте *e pluribus unum*). У Русији, то је постало *самодержавије, православије, народност*, где је *народност* више еквивалентна немачком *Volksggeist* него енглеском *Nationality*. Случајно, слична формула је касније инспирисала Хитлера: *ein Volk, ein Reich, ein Fuhrer* (један народ, једна империја, један вођа), донекле мењајући редослед (значај) приоритета. Ту је интересантно да апсолутистичка држава ставља политички приступ испред религије.¹⁴

До 1917. православље је играло велику улогу у званичној дефиницији Руса. Јевреји су били дискриминисани на религиозној основи. Позната изрека Победоносцева, генералног управитеља Синода: *једна трећина руских Јевреја ће морати да емигрира, једна трећина ће бити асимиллована, и једна трећина ће изумрети*,¹⁵ већ наслућује чишћење у неколико фаза.¹⁶ Крајем XIX века руска национална идеја добија јаснији етнички карактер, под утицајем интелигенције и идеја словенофилства.

Немци у Немачкој и Аустрији су трећи етнос који се трансформисао од империјалног ентитета у националну државу. У Немачкој за разлику од Русије и Турске, трансформација је ишла по "расним" линијама. Они су се полако ширили на исток, колонизујући источне низије. Уочи Другог светског рата на истоку и југоистоку Европе, изван граница Трећег рајха, живело је око 12 мил. Немаца.

Обележје немачког етнорасног национализма је јудеофобија. У средњем веку немачки Јевреји су сматрани као религиозна мањина супротна хришћанству ("Убице Христа", "непријатељи Христа"). Крајем XIX века под утицајем Чемберлена (Houston Stewart Chamberline) и Гобиноа (Comte de Gobineau), који су разматрали расу као основу високе цивилизације, Јевреји су редефинисани као расни отпад, опасан за расну чистоћу немачке расе. Комунистичка идеологија у СССР била је такође анти-се-

¹⁴ Bell-Fialkoff A., *Ethnic Cleansing*, Macmillan, London, 1996, p. 28.

¹⁵ Byrnes F. R., *Pobedonostsev: His Life and Thought*, Bloomington: Indiana Univ. Press, 1968, p. 207.

¹⁶ Bell-Fialkoff A., *Ibid*, p. 28.

митска, зато што је анти-јудаизам садржан у марксизму. Маркс хришћанско одбацивање Јевреја примењује на класе – Јеврејима додаје нову демонологију, да је паразитска класа. Али то не објашњава зашто је прогресивна и технолошки напредна Немачка прихватила веома примитивни органицизам крви и тла.

Изгледа да одговор на тај парадокс треба тражити у Аустрији. Све до 1870, Немачка империја није имала много етничких мањина, само Пољаци и мало Данаца, Француза и Литванаца. Ове мањине су живеле на периферији империје, нису биле много национално свесне и играле су ограничену улогу у животу Трећег рајха. Ситуација је била потпуно другачија у Аустроугарској где су 1914. германофони бројали само 12 мил. у популацији од 50 мил. Русија је сачувала јединство територије и словенску мултиетничност примењујући класну идеологију. Аустријски Немци нису. У Аустрији су форсирани немачки и пан-германски национализам, који је изродио Хитлера и Нацизам. Нацисти су сматрали све не-Германе као расно инфериорне и успели су за кратко време, свега 12 година, да примене њихов програм ”пурификације”. Четири групе су одредили за хитно уништење: Јевреје, Цигане, хомосексуалце и политички неподобне, као што су комунисти (уништавали су и менталне пацијенте али је тај програм прекинут). У ужасу Холокауста погинуло је око 6 мил. европских Јевреја. Нацисти су увели појам ”чишћење” у свој вокабулар, као *Judenrein* (чисто од Јевреја), за просторе са којих су сви Јевреји били депортовани. Они су примењивали различите методе чишћења: депортације, прогоне, популациони трансфер, масакре.

Друге жртве били су Цигани – процене се крећу од 219.700 до 1,5 мил. Јеховини сведоци су такође затварани у концентрационе логоре, из којих су могли изаћи кад се одрекну своје вере. Закон против хомосексуализма донет је у Немачкој 1935. (у СССР 1934). На удару тог закона најпре се нашао Хитлеров блиски сарадник Ернст Рохм, лидер СА. Тај закон је допуњен 1941. године, одредбом да ”девијантни криминалци... (који) угрожавају здравље немачког народа” ће бити послати у смрт. Током 12 година нацистичке владавине осуђено је и послато у концентрационе логоре од 5.000 до 15.000 људи. Коначно, око 70.000 ментално ретардираних људи је елиминисано пре него што је тај програм прекинут. Њихова анихилација је имала за циљ да заштити здравље расног ”супермена” и тако ојача расни аспект немачког колективног идентитета (слично као у Спарти).¹⁷

Осим ове четири категорије и Пољаци су доживели анихилацију великих размера, приближно 3 мил. Прогони и депортације Пољака и Јевреја почеле су у октобру 1939. у Гдињи. Током прве две године окупације очишћено је око 1,2 мил. Пољака и 300.000 Јевреја са територије Пољске укљу-

¹⁷ Bell-Fialkoff A., *Ethnic Cleansing*, Macmillan, London, 1996, p. 36.

чене у Трећи рајх. Депортирци су добијали време од 20 минута до 2 часа да спакују личне ствари, с тим да оставе све драгоцености и новац (могли су да понесу од 40 до 100 фунти). Немачка је такође очистила око 200.000 франкофона из Алзаса и Лорене до краја 1941. године. Хитлер је имао план да депортује и већи део источне Чешке, чистећи Бохемију и Моравску, али га није остварио. Нацистичка Немачка је практиковала и тзв. повратно чишћење. До пролећа 1942. око 700.000 Немаца тзв. Фолксдојчера из Источне Европе (балтичких земаља, Буковине, Јужног Тирола итд.), прешло је у Немачку. Многи од њих насељени су на претходно очишћеним територијама које је Хитлер желео да германизује, највише у западној Пољској.

Крајем Другог светског рата и првих послератних година, пресељено је између 10 и 14 мил. Немаца из Источне Европе у Немачку, што се сматра највећим чишћењем у историји. То су били већином судетски Немци из Чехословачке, Немци из источних делова Пруске који су припали Пољској, банатске Швабе из Румуније, поволжски Немци из СССР, фолксдојчери из Мађарске и Југославије. По неким подацима, број трансферованих Немаца износи 11,73 мил., плус 2,1 мил. који су умрли од глади и хладноће током периода прогона – укупно 13,83 мил.¹⁸ На конференцији савезника у Потсдаму (1945) одобрен је трансфер 2,5 мил. Немаца из Чехословачке и 3,5 мил. Немаца из Пољске. Сваки појединац је могао да понесе 70 кг личног пртљага и 1.000 марака.¹⁹ Такође су пресељавани Мађари. Уговором од 27. фебруара 1946. године извршена је размена 31.000 Мађара из Словачке за 33.000 Словака из Мађарске. Слична размена, али већег размера извршена је између Пољске и СССР-а (Белорусије, Литваније и Украјине). Из СССР-а је прогнано око 400.000 Јапанаца који су насељавали јужни Сахалин. САД су, исто тако, прогнале око 100.000 Јапанаца са своје територије.

На територији квислиншке **Независне државе Хрватске** (102.000 km²), живело је на почетку Другог светског рата око 6,3 мил. становника. Од тога су 3,3 мил. или 52% били Хрвати, 2 мил. или 32% Срби, 0,5 мил. или 11% Муслимани (које су хрватски националисти сматрали Хрватима), 140.000 Немци, 70.000 Мађари, 40.000 Јевреја и око 150.000 припадници других народности. Хрватски екстремисти (тзв. Усташе) који су нелегално дошли на власт, сматрали су српску мањину као смртог непријатеља за којег нема места у Хрватској. Геноцид је био централна тачка њиховог програма, средство и метод остварења крајњег циља: стварања ”хрватског животног простора”, на коме би била обезбеђена егзистенција искључиво

¹⁸ Schechtman J., **Postwar Population Transfers in Europe, 1945/1955**. Univ. Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962, pp. 61–93.

¹⁹ Ibid.

”чистој хрватској нацији”.²⁰ На пример, Милан Будак, хрватски министар ”богоштовља и наставе”, односно просвете, рекао је крајем јула 1941. године у Госпићу како ће усташе остварити своју политику чишћења Срба: ”Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а остале преточити на католичку вјеру и тако претопити у Хрвате”.²¹ Ово је вероватно ехо већ поменутих изреке Победоносцева која се односила на руске Јевреје.²² Усташки стожерник Западне Босне Виктор Гутић, по повратку са саветовања у Загребу, 25. маја 1941. године је изјавио у Бањој Луци: ”Сви непожељни елементи бит ће у нашој Крајини у најкраћем времену и року уништени, тако да ће се ускоро затрти њима сваки траг, а једино што ће остати, бит ће зло сјећање на њих”. Гутић захтева да град и целокупна хрватска јавност буду ”потпуно очишћени од српског смећа”.²³ У том смислу, у погледу решености да се спроведе тотални геноцид није постојала никаква разлика између Срба, Јевреја и Рома. Немачки аутор пише: ”Како је Хитлер тежио ка Европи без Јевреја, тако је Павелић тежио ка Хрватској без Срба”.²⁴ Геноцид над српским народом у хрватској држави попримио је ”драстичне, готово непојмљиве размере услед сучељавања и акционог преплитања двеју тоталитарних идеологија у политичком простору Хрватске, оних на чијем су се челу наша два Хрвата: др Анте Павелић и Јосип Броз”,²⁵ уз асистенцију дела католичког свештенства.²⁶ Веома је осетљиво питање односа католичке цркве и свештенства према усташкој држави и злочинима извршеним над Србима у Хрватској. Између осталог, тада је убијено 300 попова, међу којима је било и пет владика, и порушено око 300 православних цркви и манастира.²⁷

Размере геноцида нису тачно утврђене.²⁸ Према тврдњи високог немачког функционера Трећег рајха Хермана Нојбахера, који је у време

²⁰ Аврамов С., **Геноцид над Србима у Републици Српској Крајини у Другом светском рату**, Република Српска Крајина, Книн, 1996, с. 324.

²¹ Fotić K., **The War We Lost: Yugoslav Tragedy and the Failure of the West**, Viking Press, New York, 1948, p. 124.

²² Bell-Fialkoff A., **Ethnic Cleansing**, Macmillan, London, 1996, p. 45.

²³ Fotić K., *Ibid*, p. 119.

²⁴ Sundhaussen H., **Experiment Jugoslawien, Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall**, Manheim, 1993, s. 73.

²⁵ Аврамов С., *Ибид*, с. 338.

²⁶ Дедијер В., **Ватикан и Јасеновац**, Београд, 1987; Furnemont J. F., **Le Vatican et l'ex-Yougoslavie**, Paris, 1996; Ivanišević A., **Die Rolle der Konfession bei Serben und Croaten**, u: Heuberger V. (red.), *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten*, München, 1994, pp. 80–93.; Monteclos de X., **Le Chrétiens face au nazisme et au stalinisme. L'épreuve totalitaire, 1939–1945**, Bruxelles, 1991.

²⁷ Waldenberg M., **Rozbicie Jugosławii – od separacji Slovenii do wojny kosowskiej**, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2003, с. 121.

²⁸ Булајић М., **Усташки злочини геноцида**, књ. I–IV, Београд, 1988–1989.

Другог светског рата радио на терену НДХ, убијено је око 750.000 Срба.²⁹ Низ других извора, докумената и података упућује на цифру између 700.000 и 800.000 људи.³⁰ Према прорачуну В. Жерјавића³¹ на територији коју је контролисала НДХ убијено је око 295.000 Срба (164.000 у Босни и Херцеговини и 131.000 у ужој Хрватској), а према прорачунима Д. Кочовића³² 334.000. Исто тако, М. Ковачевић³³ је на основу непотпуног (половичног) пописа жртава рата који је спроведен 1964. године, проценио да је укупан број жртава код Срба на територији бивше НДХ износио 419.509 од чега је 306.241 цивилних жртава код Срба у НДХ. Регионална дистрибуција узорка пописаних жртава према С. Курдулији,³⁴ била је следећа: Херцеговина 7.000, Босанска крајина 77.600, Источна Босна 22.000, Лика 13.228, Кордун 22.963, Банија 20.256, Славонија 33.089, Срем 21.597, док за Средњу Босну нема података.

Симбол страдања Срба, Јевреја и Цигана у Хрватској је логор Јасеновац. Колико је он прогутао жртава, вероватно никад нећемо сазнати. Према налазима Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу од 15. новембра 1945. (број 4547/45), Комисија је умереним решењем дошла до закључка да је у току рата убијено у логору Јасеновац (мисли се на систем логора) између 500.000 до 600.000 људи, припадника свих народа с тла Југославије. Каснија истраживања врло су блиска процени броја који је дала Земаљска комисија, а та бројка је око 700.000 људи.³⁵ Владајући кругови у Републици Хрватској данас ту бројку произвољно умањују за око 10 пута. Према већ поменутој процени М. Ковачевића она износи око 93.000. Број Срба прогнаних из НДХ процењује се на око 200.000. Они који су досељени после 1900. године декретом су прогнани у Србију.³⁶ ”Нема сумње, да је масакр извршен над Србима у

²⁹ Neubacher H., *Sonderauftrag Sudost 1940 bis 1945*, Göttingen 1956, pp. 31–32.

³⁰ Paris E., *Genocide in Satellite Croatia 1941–1945. A Record of Racial and Religious Persecution and Massacres*, Chicago, 1962. Vidi такође: Petroviћ R. (red.), *The Extermination of Serbs on the Territory of the Independent State of Croatia*, Belgrade, 1991.

³¹ Žerjavić V., *The Losses of Yugoslav Population in the Second World War*, Geographical Papers, vol. 8, Institute of Geography, University of Zagreb, Croatia, 1991, p. 96.

³² Кочовић Б., *Жртве Другог светског рата у Југославији*, Библиотека ”Наше дело”, Лондон, 1985.

³³ Ковачевић М., *Срби као жртве у Другом светском рату*, Становништво, бр. 1–4 (1992) и 1–2 (1993), Београд, 1993, с. 157.

³⁴ Курдулија С., *Геноцид над Србима у Независној држави Хрватској*, у књ. *Срби у Хрватској – насељавање, број и територијални размештај*, Географски факултет, Београд, 1993, с. 241–256.

³⁵ Тривунчић Р., *Спомен подручје Јасеновац*, IV издање, Загреб, 1979, с. 71.

³⁶ Дедијер В., Милеић А., *Протеривање Срба са огњишта*, Београд, 1989.

НДХ био највећи, после безпримерног убијања пет до шест мил. Јевреја и особа сматраних за Јевреје, злочин убијања људи у периоду Другог светског рата. Био је то злочин инспирисан и извршен од владајуће политичке партије при активном учешћу органа државне власти.³⁷

Мађарске окупационе власти су прогнале из Бачке око 70.000 становника, претежно припадника српске националности који су колонизовани после Првог светског рата. Добијали су рок од 24 сата, и могли су са собом да понесу само кофер и еквивалент од шест долара у кешу. Других 120.000 Срба прогнано је из Македоније коју је окупирала фашистичка Бугарска.³⁸

Идеолошке чистке и депортације

Када је Руска царевина пропала, после Октобарске револуције, побеђују марксистичке идеје које редефинишу руски колективни идентитет на класној основи. Империја се одржала на бази идеја месијанског комунизма и пролетерског интернационализма (антинационализма). Марксизам је створио нову врсту мањине коју треба искоренити – класног непријатеља. Класних чишћења било је и пре марксизма, као кад је на пример, влашки гроф Влад Девил (Дракул на румунском, одатле Дракула), позвао све просјаке из његове грофовије на гозбу и онда подметнуо пожар у сали. Ипак, тај облик лумпенпролетаријата није идеолошки; он је извршен због перверзних жеља садистичког деспота који је уз то желео да очисти своју грофовију од просјака.

Примера идеолошких чишћења има много. Приликом гушење Париске комуне 1871. године, убијено је скоро 25.000 комунара и депортовано око 5.000 на Нову Каледонију.³⁹ У Шпанском грађанском рату (1936–39), су Републиканци елиминисали око 20.000, а Националисти око 400.000 идеолошких противника.⁴⁰ Масовне егзекуције су називане *limpia* – чишћење.⁴¹

На крају Другог светског рата југословенски (Титови) партизани су код Блајбурга (Аустрија) ликвидирали више хиљада заробљених ”домаћих издајника” и колаборациониста. Партизански генерал Коста Нађ тврди да је код Блајбурга од укупно 134.000 лица било 105.000 заробљених (40.000 немачких војника, 40.000 усташа и домобрана, 5.000 српских четника,

³⁷ Waldenberg M., **Rozbicie Jugosławii – od separacji Slovenii do wojny kosowskiej**, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2003, с. 120–121.

³⁸ Fotić K., *Ibid*, pp. 139–140.

³⁹ Zeldin T., **France 1848–1945**, vol. 1. Clarendon Press, Oxford, 1973, p. 744.

⁴⁰ Jackson G., **The Spanish Republic and the Civil War 1931–1939**, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1965, p. 539.

⁴¹ *Ibid*, p. 535.

20.000 цивила), 4.000 рањеника и 25.000 убијених.⁴² Према британском историчару Николају Толстоју у мају 1945. код Блајбурга је убијено око 10.000 Хрвата, 8.000 Словенаца, 1.500 Срба и Црногораца. Британски пилоти из ваздуха су видели на пољима око Блајбурга око 200.000 заробљеника.⁴³ Међутим, треба имати у виду да комунисти нису вршили егзекуције по националном кључу, него идеолошко-политичком. Неки хрватски аутори надувавају број убијених усташа, али без икаквих доказа.⁴⁴ Према Жерјавићевим проценама у целој бившој Југославији у време Другог светског рата погинуло је 947.000 људи (по званичним подацима око 1.700 000), од тога 237.000 партизана, 209.000 колаборациониста и 501.000 жртава рата.⁴⁵

Бројни су примери политичких избеглица, као што су 1,5 мил. Белоградејаца у доба Октобарске револуције 1917–22. године, око 300.000 Републиканаца⁴⁶ у доба Шпанског рата 1936–39, 200.000 Мађара у време гушења револуције 1956. у тој земљи,⁴⁷ око 120.000 Чеха и Словака у време ”Прашког пролећа” 1968. године.⁴⁸

У случају совјетске Русије, разбијање ”паразитске” класе, посебно буржоазије, аристократије и кулака, је прописано комунистичком идеологијом. Експропријација имовине и масовна стрељања буржоазије током Црвеног терора је прва фаза у ликвидацији те класе. Буржоазија која се одрекла свог власништва и тако пролетаризовала није више сматрана буржоазијом. Пролетаризација буржоазије је слична религиозној конверзији прогањане религиозне мањине. Прогони кулака (сеоске буржоазије) су добили широке размере. Неколико милиона људи је прогнано у Сибир 1929–32, или умрло од глади. За три године је најбогатији и најпродуктивнији део сељаштва жртвован на олтар идеолошке чистоће и форсиране индустријализације. Слично је поновљено у Кини 1949–56. Идеолошка *чистка* је достигла врхунац 1937. године.

У Украјини је кампања против кулака и интелигенције коришћена и за разбијање украјинског национализма и отпора русификацији. Стаљин је глађу уморио око 5 мил. људи и тако разорио велики део украјинског сељаштва и отупио вољу за отпором у тој републици.⁴⁹ Око 160.000 до

⁴² Žerjavić V., *Population losses in Yugoslavia 1941–1945*, Zagreb, 1997, p. 186; Žerjavić V., *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, 1992, s. 78.

⁴³ Ibid, s. 78.

⁴⁴ Енчев В., *Југославија последната балканска империја*, Софија, 2005, с. 309.

⁴⁵ Žerjavić V., *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, s. 214.

⁴⁶ Jackson G., Ibid, p. 526.

⁴⁷ Collins S., *Europe and International Migration*, Pinter Publishers, London, 1993, p. 43.

⁴⁸ Bell-fralkoff A., Ibid, p. 55.

⁴⁹ Conquest R., *The Harvest of Sorrow*, Oxford Univ. Press, Oxford/New York, 1986, p. 306.

170.000 кримских Татара је идеолошки очишћено – као кулаци и други класни непријатељи и политички неподобни – у периоду од 1921. до 1941. године.⁵⁰

У Казахстану је број Казашких домаћинстава опао од 1.233 000 у 1929. на 565.000 у 1936. години, углавном због колективизације и егзодуса у Узбекистан и Туркменистан.⁵¹ У периоду 1932–33, многи су умрли од глади, а 1–2 мил. људи је отишло у суседне земље, од којих се само 400.000 вратило у Казахстан.⁵²

У балтичким земљама, које је анектирао СССР 1940, било је чишћења идеолошких противника и депортација у Сибир. Укупно 85.000 Балта је депортовано или ликвидирано током прве године анексије 1940–41; 150.000 је депортовано одмах после повратка Црвене армије 1944–45. године. Затим је следило још 440.000 током 1946–53, услед гушења анти-совјетског герилског покрета. Дакле у периоду 1940–53. је депортовано 675.000 од укупно 5,7 мил. предратних становника. Ипак, многи од преживелих депоротираца су се вратили кући касних 50-их година XX века, што значи да није било геноцида. Из стратешких разлога још 1935. је депортовано око 25–30.000 Финаца из пограничних крајева према Финској. После завршетка Другог светског рата депортовано је укупно 400.000 Немаца из Поволжја, 60.000 са северног Кавказа и 40.000 са Крима и из Украјине, углавном у Казахстан, Сибир и на Далеки исток.⁵³

Због колаборације с немачким окупатором, Врховни совјет је због ”освете” кажњавао целе народе, при чему је казна била – депортација. Основни ареали насељавања депортованих били су Европски север, Урал, Западни Сибир, Казахстан и Средња Азија. Шест народа кажњено је на тоталну етничку депортацију: четири севернокавказска народа – Карачајевци, Чеченци, Ингуши и Балкарци (укупно преко 600.000 људи), Калмици и кримски Татари. ”Превентивно” су такође кажњени Поволжски Немци (540.000). Због ”зачистке” граница очишћени су сви погранични фронтови: Западни (депортација Финаца, Немаца, Пољака), Јужни (Курди, Иранци), и Далекоисточни (Корејанци). Ширина пограничне зоне безбедности се колебала између 800 м до 100 км. Укупан број депортованих грађана по тим основама износио је 2,1 мил. људи.⁵⁴

Декретом од 19. априла 1943. наређена је депортација Грка и Бугара из Украјине и са Крима. Око 40.000 Грка из Грузије је депортовано 14.

⁵⁰ Deker N. K. and Lebed A. (eds.), **Genocide in the USSR**, Scarecrow Press, New York, 1958, p. 23.

⁵¹ Olcott V. M., **The Kazakhs**, Hoover Institution Press, Stanford, 1987, p. 165.

⁵² Полян П. М., **География принудительных миграций в СССР**, Известия РАН, № 6, Серия географическая, 1999, с. 58.

⁵³ Deker N. K. and Lebed A. (eds.), **Genocide in the USSR**, p. 56.

⁵⁴ Полян П. М., **География принудительных ...**, с. 55–62.

јуна 1949. на исток, у Сибир и Централну Азију. Пола века касније, услед немира у Абхазији у септембру 1993, грчка влада је евакуисала око 12.000 од укупно 15.000 локалних Грка.

Калмици су депортовани 27. децембра 1943. у Западни и Источни Сибир (често у суровије северне пределе). Четири севернокавкаска народа – Карачајевци, Чечени, Ингуши и Балкарци (укупно преко 600.000 људи) депортовани су у пролеће 1944. године, углавном у две републике – Казахстан и Киргизију.⁵⁵ У зиму 1944. су депортовани грузијски Курди, Хемшили и Мешкетински Турци, као турска пета колона дуж совјетско-турске границе у историјским областима Аџарији и Месхет-Цавахети.

Кримски Татари су тражили од окупаторских власти да униште све Русе који су преостали на полуострву. Када је молба одбијена Татарски Савез је организовао масовни покољ у којем је побијено између 70.000 и 120.000 Руса.⁵⁶ Коначно су потпуно очишћени (депортовано 200.000) од априла до јула 1944, у Узбекистан. Русија је поклонила Крим Украјини (1954). Планирано чишћење Јевреја 1953–54. је прекинуто услед Стаљинове смрти, али су многи од њих касније емигрирали.

Неки народи на које се депортације нису директно односиле, били су захваћени индиректно, компензационим исељеничким струјама – Руси, Грузини, Осетинци, Кабардинци, Аварци, Лакци, народи Дагестана, били су пресељавани на опустеле земље после депортација. Осим кажњених народа, у периоду 1944–45. депортовано је око 260.000 људи из Западне Украјине, Западне Белорусије и балтичких земљама, посебно Литве, где се јавио отпор совјетској власти. Такође знатан део руске интелигенције је интерниран по ”архипелазима” ГУЛАГ и ГУПВИ. Унутрашње принудне миграције у целини, у периоду 1919–1954. година, захватиле су око 6 мил. људи, од тога у ратним и послератним годинама 2,75 мил. Спољашње депортације захватиле су 9 мил. људи. Дакле, укупно 15 мил.⁵⁷

После распада СССР Русија поново редефинише свој идентитет, овога пута у чисто етничком смислу. Етнички национализам карактеристичан је за све посткомунистичке земље Источне Европе. За Русију, процес редефиниције је посебно болан зато што нова Русија има бројне етничке мањине, око 25 мил. у популацији од 147 милиона. Мањински национализми и екстремизми стављају Русију пред нови избор: дозволити сажимање њеног етничког хартленда западно од Волге или повратити тоталитарну пресију на етничке неслоге.

⁵⁵ Ibid., с. 59.

⁵⁶ Kulischer E., **The Displacement of Population in Europe**, International Labor Office, Montreal, 1943, p. 298. Cfr. Bell-Fialkoff A., Ibid, p. 32.

⁵⁷ Полян П. М., Ибид, с. 60.

Етнополитичка чишћења у постколонијалним земљама

После Другог светског рата било је више случајева чишћења и прогона у постколонијалним земљама. Око 100.000 Белгијанаца брутално је прогнано из Заира у јуну 1961. године. Око 800.000 Француза (*pieds noirs*) прогнано је из Алжира 1962. Приликом поделе Индије и Пакистана 1947. године дошло је до масакра око око 0,5 мил. људи и принудних миграција око 7 мил. муслимана и 5 мил. Хиндуса и Сикса. Из Израела је 1950. године избегло 726.000 Арапа, плус 31.000 расељено. Истовремено је имигрирало око 800.000 јеврејских избеглица из Палестине и из других арапских земаља. Такође треба поменути чишћења 15–20.000 Хаићана из пограничних крајева Доминиканске Републике почетком октобра 1937, прогон око 130.000 Салвадораца из пограничног подручја Хондураса у јулу 1969. и око 200.000 до 500.000 Кинеза из Индонезије у јесен 1965. било је такође геноцидних чишћења након окупације Источног Тимора 1974. У Камбоџи је 1970. било чишћење Вијетнамаца (само у Пном Пену 100.000 до 150.000). У тој земљи је 1975. на власт дошао идеолошки и националистички фанатични режим Пола Пота, који је прогнао око 2 мил. људи из Пном Пена (урбано чишћење, урбицид) и побио интелектуалце, људе средње класе и етничке Вијетнамце.⁵⁸ Тела хиљада убијених однела је вода Меконга у Вијетнам. По проценама тај режим је побио између 1 мил. и 3 мил. идеолошки неподобних Камбоџанаца. У јуну 1978. око 178.000 људи вијетнамског порекла и 150.000 Камбоџанаца пребегло је у Вијетнам.

У Шри Ланки, у подручјима захваћеним ратом између Синхалеза и Тамила, такође има случајева етничког чишћења. У источном делу Нигерије (познатом као Бијафра) у грађанском рату 1970, побијено је или помрло од глади стотине хиљада припадника племена Игбо. У време режима Иди Амина у Уганди елиминисана је цела опозиција овог диктатора (многи чланови племена Ацхоли и Ланги који су били у војсци и полицији) и прогнано око 71.000 Азијата, углавном Индијаца, декретом од 5. августа 1972. године. Из Саудијске Арабије прогнано је 1990. године око 350.000 Јеменаца, зато што су подржавали режим Садам Хусеина у Ираку и били потенцијална пета колона. Из Кувајта је прогнано око 380.000 Палестинаца (углавном у Јордан) након ослобађања од Ирака 1991, због колаборације с ирачким окупатором.

Етнорелигиозна чишћења у посткомунистичким земљама

У неким посткомунистичким земљама у Закавказју и на западном Балкану било је чишћења услед етнорелигиозне нетолеранције. Нагорни

⁵⁸ **The Keesing's Record of World Events**, Longman, London, 1970, pp. 24–25.

Карабх је јерменска енклава у Азербејдану. Сукоби у тој енклави довели су до бруталног антијерменског погрома у Сумгаиту у фебруару 1988, када је избегло 7.000 Јермена. То је изазвало прогон око 157.000 Азера из Јерменије, што је изазвало нови антијерменски погром у Бакуу у јануару 1990.⁵⁹ Хиљаде Руса и Јермена је евакуисано из тог града под заштитом руске армије. Јерменија и Азербејдан постају етнички хомогене државе са веома малом или никаквом етничком или религиозном мањином. Приближно око 200.000 Грузијаца је присилно или добровољно напустило Абхазију 1993, након сепаратистичког покрета у тој покрајини. Око 12.000 Грка који су живели у Абхазији је евакуисано у Грчку. Узајамни масакри и прогони између племена Тутси и Хуту у Руанди догађали су се више пута након стицања независности (1959). Само у рату 1993–94. године погинуло је 0,5–1 мил. људи.

После проглашења независности Хрватске крајем јуна 1991, дошло је до грађанског рата. Локални Срби, којих је по попису 1991. године било око 594.000 или 12% становништва Хрватске, већим делом су прогнани.⁶⁰ Попис становништва Хрватске 2001. регистровао је 201.000 Срба, што чини око 4% становништва Хрватске, или 1/3 у односу на 1991. годину. Само у операцији ”Олуја” 1995. је прогнано око 230.000 Срба, 2.500 убијено и 2.500 нестало. Такође је било егзодуса и етничких чишћења услед рата у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији.⁶¹ Симбол страдања Срба је злочин у Братунцу (село Кравице) на Божић 1993, а симбол страдања Бошњака је злочин у Сребреници из јула 1995. Број жртава тих злочина је још увек предмет експертиза и судских процеса.⁶² У време напада НАТО авијације 1999. Косово и Метохију је напустило око 230.000 Срба и другог неалбанског становништва.

Закључак

Геноцид и етничко чишћење представљају међународни злочин против човечности, који је током историје вршен у различитим деловима света у име различитих мотива – економских, религијских, расних, нацио-

⁵⁹ Nadein-Raevski V., **The Azerbaijani-Armenian Conflict: Possible Paths towards Resolution**, in: Rupesinghe K., King P., Vorkunova O. (eds.): **Ethnicity and Conflict in a Post/Communist World**, N. Y., St. Martin's Press, 1992, pp. 118–124.

⁶⁰ Dabić V., Lukić K., Perović N., Salić M., **Persecution of Serbs and Ethnic Cleansing in Croatia 1991–1998**, Belgrade, 1998.

⁶¹ Waldenberg M., **Rozbicie Jugosławii – od separacji Slovenii do wojny kosowskiej**, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2003.

⁶² Радовановић С., **Статистичко-демографске манипулације о размерама и карактеру злочина у Сребреници**, Зборник радова Географског факултета, св. LI, Београд, 2003, с. 129–150.

налних, идеолошких и других. Они су знатно утицали на статистичку и географску слику насељености Земље по континентима и великим географским регионима. Током историје човечанства многи научници и мислиоци су оправдавали освајачку политику и пропагирали милитаристичке ”концепције” и ”теорије”. На пример, Хегел и Кант су сматрали рат као ”природно стање”, Ниче је писао: ”Ја вам препоручујем не рад, него рат...”, док је Фројд сматрао рат природним испољавањем ”инстинкта агресије” својственог човеку. Не говорећи даље о социјалдарвинистима, малтузијанцима, геополитичарима и другим апологетима рата, и не улазећи у разматрања тих питања, можемо закључити да основа наде и вере у победу човечности над нечовештвом може бити само тријумф разума над инстинктима и тријумф толеранције над искључивошћу. Да ли ће ”Нови светски поредак” означити тај тријумф, остаје да се види.

Mirko Grčić

**CHANGES IN DISTRIBUTION OF THE WORLD POPULATION CAUSED BY
GENOCIDE AND ETHNIC CLEANSINGS**

Summary

Genocide and ethnic cleansing represent the international crime against humanity, which has been practiced during the history in the different parts of the world and in the name of the different motives – economic, religious, racial, national, class, ideological etc. Between these extremes there are deportation (proscription) and mass transfer of population. Removal of unwanted population from particular territory is common for all these forms. They strongly influenced the statistical and geographic picture of the world population by continents and wider geographic regions. Not only removal of the population is to be treated as the cleansing. The term cleansing means that population has been removed quickly and by force. Dimensions of demographic catastrophes caused by these tragic events are represented in this article.